

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

Кн. X (1927)

За головним редагуванням голови Відділу
акад. Агатангела КРИМСЬКОГО

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1927

[061(47.7)(05)]

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії Наук, акад. *А. Кримський*.

Київський Окріт, № 232, 1927.
Зам. № 5819—1200 прим.

ДЕ ЩО Є:

	Стор.
Володимир Білий. Судова справа С. Д. Носа	1 — 47
Михайло Марковський. „Енеїда“ І. П. Котляревського . .	48 — 74
Ярема Айзеншток. Студії над текстами І. Котляревського .	75 — 98
Іван Галюн. Як досліджувано українські дифтонги	99 — 115
Проф. Леонід Беркут. Про ідеологію в німецьких цезаристів середніх віків	116 — 131
Проф. Олекса Покровський. Як ідеалізовано скитів у грець- кому та римському письменстві	132 — 192
Акад. Федір Мищенко. З історії східньо-візантійської куль- тури. Етюд II-ий.	193 — 214

ПАМ'ЯТІ АКАД. ВОЛОД. ГНАТЮКА:

Василь Дем'янчук. До історії обрання Володимира Гнатюка в академики	215 — 221
Лист од Наркомосу УСРР з приводу смерті акад. Гнатюка . . .	222 — 223
Михайло Тарасенко. Культурно-громадська праця академика В. М. Гнатюка	224 — 228
Акад. Андрій Лобода. Заклик В. Гнатюка записувати етно- графічні матеріали	229 — 231
Володимир Білий. До характеристики акад. Володимира Гна- тюка як збирача й записувача.	232 — 240
Віктор Петров. Акад. Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студіях	241 — 254
Михайло Могилянський. Спогади про В. М. Гнатюка та листування з ним	255 — 259

МАТЕРІЯЛИ.

Микола Левченко. Андроник Оникієвич Степович (з портретом)	260 — 263
Дмитро Дорошенко. Ватрослав Ягіч про українську мову і про назву „українці“	264 — 280
Акад. Володимир Перетц. Археографічна подорож до Пскова 1926. VI, 13—18.	280 — 287
Андроник Степович. Поправка до статті О. Дорошкевича „Шевченко в приватному листуванні“ у VII—VIII кн. „Записок Історично-Філологічного Відділу“	287 — 288

Володимир Білий. З матеріалів до історії етнографії (Листування Я. П. Новицького)	288 — 293
Микола Левченко. До листування П. О. Куліша з П. Х. Глібовою	293 — 298
Проф. Олександр Оглоблін. Справа Дараганенка (1728—1729 р.)	299 — 310
Микола Левченко. Новий причинок до історії декабристів	311 — 313
Акад. Агатангел Кримський. Із історії турецького письменства XIV в.	313 — 327

РЕЦЕНЗІЇ.

Проф. М. Грунський. Український правопис	328 — 351
Василь Дем'янчук. До правопису слов'янських прізвищ	351 — 353
Василь Дем'янчук. К. Німчинов. Український язык у минулому й тепер. II вид. ДВУ. 1926	353 — 362
Акад. Сергій Єфремов. Проф. Володимир Резанов. Українська драма. Том I, вип. 1 і 3. У Київі. 1926	362 — 364
Михайло Марковський. Акад. А. Кримський та Мик. Левченко. Знадоби для життєпису Степана Руданського. У Київі. 1926 р.	364 — 366
Проф. Андр. Степович. А. А. Шахматов. Очерк современного русского литературного языка	367 — 368
Проф. А. Степович. Hviezdoslavové sobrane spisy básnické. Svazok I, oddiel epický. 1925	369
Проф. Олександр Оглоблін. В. Л. Модзалевський. Гути на Чернігівщині. У Київі. 1926	369 — 375
Проф. Андр. Степович. Slovanský Přehled 1914 — 24. У Празі. 1925.	375 — 376
Проф. Б. Курц. Проф. М. В. Довнар-Запольский. Народное хозяйство Белоруссии. Минск, 1926	376 — 380
Проф. Василь Данилевич. Albert Grenier, Les Gaulois. 1923	380 — 382

Культурно-громадська праця акад. В. М. Гнатюка.

Шіснацять літ тому, докоряючи українській пресі за те, що вона нехтує справами культурного життя України, Володимир Гнатюк питав: „хіба-ж наукове й літературне життя народу менше важне й менше вартне від політичного або економічного? А в такому разі як жеж можна національній програмовій пресі займатися політичним і економічним життям, а літературне й наукове поминати або ігнорувати немов-би воно не існувало?“¹⁾ Поминаючи актуальність цієї думки й для нашого сьогодні, вона може дати дещо для характеристики Гнатюкових поглядів на громадське значіння культурної та наукової діяльності.

З ім'ям Гнатюковим у нашій уяві в'яжеться образ ученого великої творчої сили й дивовижної працездатности, вченого, що, раз обравши поле для своїх студій, рідко коли виходив по-за дослідження народнього побуту, а надто народньої словесної творчости. На тім полі наукової діяльності поклав він найбільші свої заслуги, тим науковим дослідам віддав усенький свій вік та працю і саме як дослідника етнографії найбільшою мірою занесено ім'я його на сторінки історії культурного українського відродження.

Володимир Гнатюк — це етнограф і йому — як етнографові — в своїй науковій діяльності часто очевидячки доводилося зустрічатися з зневажливим — таким звичайним і за нашого часу — поглядом на етнографічний дослід, якому заперечується утилітарне значіння в житті. Адже саме в той час, як В. Гнатюк розгортав свої перші етнографічні видання та щойно встиг виявити себе не тільки як тямущий дослідник, але й здібний організатор етнографічної периферії, саме тоді — 1905 рік — значна частина впливової галицької преси пішла походом на Наукове Товариство ім. Шевченка і то як-раз під гаслом утилітаризму, під спрощеним і звульгаризованим гаслом: наука для життя! Але „що таке життя, якому має служити наука?“ — питавсь тоді у своїх супротивників Іван Франко. „Чи це життя сам жолудок, самі економічні інтереси?“ і застерегав: „Не слід же забувати, що економічні і загалом матеріяльні інтереси не то що невиключні, але навіть не найважніші інтереси нашого індивідуального й народнього життя. Вони підстава всіх інших, підвалина соціальної й духової надбудови, але вони не вся будова“²⁾.

¹⁾ ЛНВ, 1910, II, с. 336. ²⁾ ЛНВ, 1905, VII, с. 76.

Не важимось ставити наведених спочатку думок Гнатюкових у залежність од цих поглядів Франка (Франко безперечно великий вплив мав принаймні на загальний напрямок наукових інтересів В. Гнатюка і це може бути за предмет спеціальної розвідки). Тут має вагу тільки підкреслити, що Гнатюк як і Франко визнавав органічну нерозривність зв'язку поміж економічною підвалиною та соціально-культурною надбудовою, що Гнатюкові, як і Франкові однаково чуже було і пусте та легковажне гасло: наука для науки, і непродумано-формальний зміст поклику: наука для життя! З цього становища цілком зрозуміла щирість Гнатюкового здивування й нерозуміння того, як-же можна тоді „займатися політичним і економічним життям, а літературне й наукове поминати або ігнорувати, немов би воно не існувало?“

Стоючи на такій позиції, очевидячки, мусів Гнатюк прийняти і всі консеквентні висновки, до яких зобов'язував його цей погляд. Мусів він неминуче шукати й підкреслювати, скільки змога, ті спільні моменти, що лучили його наукові дослідження з практичними потребами і справами громадського життя. І от характерно, що з природи не публіцист, бо для публіцистики його темперамент був либонь занадто холодний, В. Гнатюк пише низку статтів не тільки в справі утворення українського університету у Львові (тема ще певною мірою академічна), але забирає голос і в справах Угорської Русі, що з її трагічною долею лучила його й трагедія його власного життя. І мало того, що в своїх науково-публіцистичних нарисах та дрібних замітках він спростовує фальшиві відомості мадярської урядової статистики, висвітлює правдиві обставини, у яких відбувається процес мадяризації угорських русинів та словаків, пропонує цілу низку практичних заходів, щоб запобігти занепадові й вимиранню української народности в Уграх, — він навіть критикує проєкти змін в угорській конституції. І все це робить на основі того ґрунтового знання про край, що добув підчас власних своїх дослідів, бо це-ж власне він був перший, хто вніс ясність у суперечні й непевні відомості про угорських русинів, що панували в тогочасній літературі.

В. Гнатюк може більше як хто инший відчував і розумів потребу такого ґрунтового знання про край і про народній побут, щоб робити якісь розумні заходи на піднесення економічного добробуту й культурного рівня людности. Розпочинаючи свою передмовою XVIII том „Матеріялів до української етнології“, де вміщено було просторі відомості про народню поживу в Галичині й поколінні організації сільської молоді, про ці „дві найважливіші річі для кожного народу: про народне здоров'є та про нашу сільську молодіж, що має бути основою всієї нашої будучности“, В. Гнатюк писав: „Не дуже веселе світло кидають вони на той побут, але їх і не збирано задля викликання веселого настрою, тільки задля докладного пізнання його та для роздумання над способом усунення того, що зле, і для заступлення його тим, що ліпше“. З цих рядків промовляє до нас голос гуманіста й громадянина, що в студіюванні наукових матеріялів бачив не тільки їхню наукову об'єктивну вартість, а й видатне

суспільно-культурне значіння, суб'єктивний культурно-громадський зміст. Тим-то з своїх дослідів народнього життя роблячи незаінтересовані висновки наукового характеру, Гнатюк не уникав нагоди підкреслювати й ті громадські справи, до яких спонукувало його його громадське сумління. І як-раз наведена цитата з Гнатюкової передмови до XVIII т. Етнологічних матеріалів надто виразно те стверджує, що не тільки наукову, в значній мірі завсіди печаттю незаінтересованости для практичного життя позначену, вартість він визнавав за етнографічними дослідями, але й вагу їхню для залагодження справді практичних життєвих потреб.

Гнатюк був чужий духові того сентиментально-націоналістичного етнографічного романтизму, що бачучи в етнографічних явищах і фактах прояв таємних сил пращурівського народнього духу, закликав плекати всю архаїчну побутову спадщину, як національні святощі. Той романтизм був доцільний тоді, як треба було процес національного відродження народу звязати з культурною традицією народньою, але він кінець-кінцем спиняв дальший культурний поступ нації і сам ставав архаїзмом, як поступала вперед наука й життя. Тому—як і кожен учений—безперечно глибоко зацікавлений тим, щоб на підставі фактів, які можна спостережати в народньому житті, спровтувати лінію, що за нею історично розвивалося культурне життя народу, на підставі тьманих і часто потворних пережитків старовини відтворити культурний його процес,—Гнатюк був далекий від ідеалізації всього того, що висувало перед його очі справжнє, неприкрашене, живе народнє життя.

Варто нагадати тут за одну, що її Гнатюк побіжно кинув, увагу в рецензії на „Очерки Витебской Бѣлорусіи“ відомого білоруського етнографа Никифоровського: „стаття [Никифоровського], — зауважує Гнатюк, — написана вірно і страшно пригноблиє вражіннем свого читача, коли він спогадає, що в ще такі люде, котрі добровільно потрапляють затерти в собі всякий образ людскости і стати попросту дикунами“¹⁾). Тонке психологічне спостереження, стисло підкреслена особиста риса в цій принагідно поданій замітці. Адже — з тих чи інших причин — але так само через спостереження й через виучування етнографічних даних таке саме тяжке, гнітюче вражіння повинен був відчувати В. Гнатюк і в Угорській Русі й на Гуцульщині, і він таки справді його відчував, як свідчать уже згадані його статті на угро-руські теми, листи до його від М. Кюцюбинського і навіть сами наукові монографії, хоч як вони стримані в міркуваннях і тоні.

Але з В. Гнатюка не був політик, щоб з парламентської трибуни захищати Угорську Русь, не був і лікар, щоб дбати про народнє здоров'я, не був кооператор, щоб змагатися за економічний інтерес народу, взагалі — не був той практичний діяч, що логічні висновки з своїх багатих наукових спостережень і дослідів мав-би застосовувати до життя, переводити в життя. В тих питаннях, що вимагали праці спеціалістів, він міг

¹⁾ Зап. Н. Т. III, XX, ред., с. 21.

тільки звертати їхню увагу на ті широкі потреби, що їх підкреслюють, та ті широкі можливості, що їх розгортають перед охочими до суспільно-культурної діяльності його фахові етнографічні досліді. Самого-ж себе в цьому практичному зужиткуванні власних наукових студій В. Гнатюк, той Гнатюк, який не самі економічні та матеріяльні, ба й духові інтєреси уважав за рушійну силу життя, він самого себе обмежив іншою сферою діяльності: популяризацією здобутків етнографії та працею в Українсько-Руській Видавничій Спілці.

Поминаючи його переклади кількох популярних наукових розвідок з чужих мов („Кельтська археологія“ С. Рейнака, „Раси Європи та їх історичні взаємини“ Вл. Олехновича, „Чари на Україні“ В. Антоновича та ин.), що ними Гнатюк хотів познайомити українського читача з сучасним станом та методами культурно-історичних дослідів,—слід окремо відзначити широко задуману в Гнатюка серію популярних виданнів найкращих зразків української народньої творчости. З них видрукувані такі книжки: „Народні казки“ (1913), „Народні новелі“ (1917) й „Народні байки“ (1918), „Баронський син в Америці“ (казки), а окрім цих намічені й можливо навіть виготовані до друку: „Вибір народніх казок“, „Січкур Іванко і його подвиги“ (казки), „Народні думи“, „Народні легенди“, „Як вірили наші предки“ (вибір народніх мітів), „Нарис української мітології“, „Народні міти“, „Бог на землі“ (збір народніх легенд), „Як постав свѣт“ (народні легенди з історії природи й людського життя)²).

Судячи з тих книжок, які досі вийшли чи, будь-що-будь, відомі й у нас на Україні, можна тільки щиро пожалкувати, що не переведено в життя цілого того плану популярної бібліотечки і що навіть три видрукувані книжки мало на Україні поширено. Видатний знавець народньої творчости Гнатюк подав у своїх збірках, хай може не завсіди вдатний з педагогічного погляду, але безумовно характерний з погляду історично-літературного добір словесного народнього матеріялу.

Відповідаючи на „нестійні закиди деяких одиниць що виступають проти читання і ширення казок особливо серед молодіжи, бо вони буцім-то фальшивим представлюванням річи приучують молодіж до неправди“,— Гнатюк писав у своїй передмові до збірки „Народніх казок“: „Дивно, що такі люде не подумають, що неможна відноситись до ніякої казки, як до математичної формулки та розкладати її на правду й неправду, тим більше, що й нині ще не всі правди відомі і не раз трудно відзначити де і яка саме правда, а пояснити казку нікому не трудно і то навіть одним реченням: так вірили колись люди! Коли б із казки викинено всю фантастичність—буцім-то неправду, то полишив би ся з неї тільки сухий кістняк, який нікого не цікавив би. Тоді відібрано би казці весь чар, яким вона приваблювала все до себе мільйони людей і буде приваблювати без уваги на те, якими дорогами буде посувати ся рівночасно розвій писаної літератури і який напрям буде здобувати собі в ній перевагу“. І може

²) Н. В. За г л а д а — Бібліографія праць акад. В. Гнатюка — Зап. Етногр. Т.-ва, кн. II (у Києві 1927).

справді не можна було придумати ніякої іншої кращої ілюстрації до наведених слів Гнатюкових, як той яскравий добірний казковий матеріал, що подав у своїй збірці В. Гнатюк. Там кожна казка, що на ній рука упорядчикова позначилася переважно тільки в заміні діалектичних властивостей мови на загально-літературні, — кожна казка становить там варіант цілком викінчений, суцільний і до кінця напружує увагу читачеву своєю майстерністю — коли-б так можна було говорити про народній твір — майстерністю сюжету.

Що-б-же не ширити поміж людом, який має велике довір'я до друкованого слова, забобонів і несвідомости, на що можна було сподіватися з відомого випадку у Грінченковій практиці, Гнатюк до кожної книжки у своїй популярній серії додав передмову, де з'ясував з становища етнографа природу й значіння певних фактів народньої творчости. Для широкого суспільства ті передмови — по-при короткість викладу насичені великим змістом — дають дуже багато, бо, становлячи собою популяризацію спеціальних Гнатюкових дослідів, вони не тільки сприяли свідомому ставленню пересічного читача до народньої словесности, але й знайомили його з новими прямунаннями наукової думки в царині етнографії. Зокрема з невидрукованих популяризацій Гнатюкових треба особливо відзначити одну: „Нарис української мітольоґії“, тоб-то тієї справи, яку досі в нашій науці найменше вистудіювано. Від В. Гнатюка, що сам зібрав величезні матеріали до цього питання і мав попередні підготовчі студії, можна було-б сподіватися праці, що спростувала-б багацько баламутств, з якими доводиться зустрічатися у дотичній науковій літературі.

Переважно як практичний діяч і робітник у справжньому розумінні цього слова, В. Гнатюк виявив себе в Українсько-Руській Видавничій Спілці, ставши за одного з директорів її і секретарем ще з початку її діяльності (1899 р.). Перебуваючи на тім становищі, мав він багато клопоту в справах чисто організаційного характеру (про це красномовно свідчить хоч-би листування з ним Коцюбинського), читав навіть коректуру частини виданнів, не кажучи вже про те, що більше як 140 книжечок із бібліотеки Видавничої Спілки мають на собі ім'я Гнатюкове чи то як редактора, чи то як перекладача або автора.

Праця у Видавничій Спілці, так само як і секретарювання в Науковому Товаристві ім. Шевченка, сталася за безпосередню причину до його широкого листування в справах наукових, літературних, громадських, що зможе колись стати надзвичайно цінним матеріалом до історії української культури й суспільства всієї першої чверти ХХ віку. Нема що й казати, як багато даних те листування криє в собі для вичерпливої характеристики життя й діяльності покійного академіка, особливо-ж його культурно-громадської праці. Бо хоч мало показна була та праця в своїх зовнішніх виявах, але, становлячи невід'ємну частину всього того труду, що віддав В. Гнатюк українському народові, вона в суспільно-культурному житті і поступі нашої нації справила свою певну і велику службу.

Михайло Тарасенко.